

På leting etter den religiøse byen

Metodiske refleksjoner etter dokumentasjons- og utstillingsprosjektet
Homo Religiosus

AV MARIANNE A. OLSEN

I november 2014 åpnet Perspektivet Museum utstillingen Homo Religiosus, om det religiøse mennesket i Tromsø. Gjennom utstillingen har museet delvis ønsket å synliggjøre noe av byens religionsmangfold, men også å skape en arena for undring og dialog rundt livets store spørsmål som liv og død, lys og mørke. De besøkende møter derfor delvis dokumentarisk materiale som fotografier fra rituelle rom, gjenstander knyttet til enkeltindividers utøvelse og sitater og opptak fra intervjuer, men også kunstinntallasjoner og ny komposisjon. Målet er at kunnskap og kunst sømløst skal skli over i hverandre og skape en atmosfære for undring og dialog. I forkant av produksjonen gjennomførte museet et omfattende dokumentasjonsarbeid rundt religiøst liv i Tromsø, og dette danner basis for utstillingens kunnskapsmateriale. I denne artikkelen reflekterer prosjektleder for dokumentasjonen over metodiske valg og lærdommer i arbeidet med å forsøke å gripe byens religiøse liv når målet var en samtidsrelevant dialogutstilling.

Nøkkelord: Perspektivet Museum, Homo religiosus, religioner i Tromsø, religion og museologi

BAKGRUNN

Perspektivet Museum (PEM) er et kulturhistorisk museum i Tromsø. Et viktig idègrunnlag da museet ble etablert i 1996 var ny museologi, der fokus er på museet som samfunnsrelevant institusjon (Vergo 1989). Med utgangspunkt i tematikk knyttet til mennesket i sentrum, globale problemstillinger relatert til lokal virkelighet og samtidsfokus, er PEM

Fra dokumentasjons- og utstillingsprosjektet Homo Religiosus ved Perspektivet Museum. Foto: Mari Hildung, Perspektivet Museum.

utviklet gjennom over 20 år. En kjerne i museets virksomhet er dokumentasjons- og utstillingsprosjekter. Det er gjennom dette arbeidet museet utvider sine samlinger, får ny kunnskap, tester ut ulike metoder innenfor dokumentasjon, utstillingsproduksjon og formidling. Prosjektene går over flere år, og gjennom ulike faser, men i denne artikkelen vil fokus være på *dokumentasjonsarbeidet*, og altså ikke eksempelvis kurateringen.

Tematikken i dokumentasjons- og utstillingsprosjektene favner vidt, og vokser frem over lang tid. Det som er felles er at de tar utgangspunkt i noe samtidsaktuelt som ansatte mener er viktig å løfte frem i det offentlige rom. I tillegg må tematikken egne seg for en tredimensjonal utstilling og gjerne ha både lokalt fokus og global relevans. Jeg vil komme nærmere inn på hva jeg legger i tredimensjonal utstilling, og sammenheng mellom lokalt fokus og global relevans, men bare først påpeke at dette er et bakteppe for at museet i 2010 startet et forprosjekt om religion. Arbeidet endte opp i den største dokumentasjonen museet hittil har gjennomført med 40 informanter, 6000 fotografier, lydopptak, deltagende observasjon og film (Fremmerlid 2016:7).

PROBLEMSTILLING OG METODE

Nedenfor skal det handle om metodiske valg og lærdommer i arbeidet med å gripe den religiøse byen Tromsø når målet var en samtidsrelevant dialogutstilling. Et underspørsmål er hvilke lærdommer vi gjorde knyttet til utvalg av fellesskap. Et annet er lærdommer knyttet til dokumentasjon gjennom deltagende observasjon, intervju, foto og lydopptak. Et tredje er erfaringer knyttet til forsøket på å gripe sammenhengen mellom stedet og utøvelsen. Til slutt vil jeg gjøre noen refleksjoner rundt etiske lærdommer.

Selv om det ikke er et en-til-en-forhold mellom dokumentasjon og formidling lå grunnleggende tanker rundt utstillingens formål og utstillingsmediet i bunnen for valg og fokus. Jeg vil derfor starte med å redegjøre for overordnede tanker rundt metodikk, som henger sammen med synet på utstillingen som medium.

En mye benyttet metode innenfor museenes utstillingsarbeid har vært den lineære. Helt enkelt innebærer dette at fagpersoner starter med å utvikle et utstillingsmanus, og at dette overtas av formgivere som skaper utstillingen. (Häll 2017:123). Metoden har mange svakheter, blant annet synet på sammenhengen mellom form og innhold. Som Huseby og Cederholm skriver i innledningen til *Museumsutstillinger. Å forstå, skape og vurdere natur- og kulturhistoriske utstillinger* (2017:7) «Innholdet blir fortsatt forstått som noe fagfolkene fyller inn i utstillingsdesignet». På Perspektivet Museum har museets tidligere direktør, Astri Fremmerlid, vært opptatt av å se utstillingsarbeidet som en prosess der ikke bare formen, men også innholdet skapes underveis (Becker 2015:14).

Et dokumentasjons- og utstillingsprosjekt starter derfor gjerne med en idemylding eller et seminar der både teoretisk og visuell kompetanse er involvert. Deretter foretas bredt anlagte undersøkelser før fokus gradvis snevres inn. En kjerne i arbeidet er tett samarbeid gjennom hele prosessen mellom prosjektleder, med et overordnet ansvar for innhold, og prosjektansvarlig, med et overordnet ansvar for utstillingsproduksjon. Metoden har mange fellestrekk med det Häll beskriver som en samarbeidsmodell. Her starter man med gruppediskusjon og bredt anlagte undersøkelser, før det utvikles en visjon og et utstillingsmål. Utstillingsmanus lages mot slutten av prosessen (Häll 2017:123).

Viktige premisser når vi starter arbeidet er at dokumentasjonen skal ende opp i en tredimensjonal utstilling, og at det skal være en utstilling som tilrettelegger for dialog fremfor monolog. Med en tredimensjonal utstilling tenker vi på en utstilling som ikke bare viser «flatt» materiale, som tekst og foto, men også eksempelvis kulturhistoriske gjenstander og kunst. I tillegg er vi opptatt av at en utstillingsgjest ikke bare benytter blikket, men også aktiverer de andre sansene. Fordypelsen i den enkelte museumsgjenstanden skyves samtidig til side og erstattes av at utstillingen tar form av en total installasjon (Hammer Stien 2016:13). Det har de siste 20 årene vært stort fokus på at kulturhistoriske museer skal være dialogarenaer (eksempelvis NOU 1997:39–41), men tolkningene av hva dette faktisk innebærer er mange. Min forståelse bygger på

Mikhail Bakhtin. I kortform kan hans syn på meningsskapning og kommunikasjon uttrykkes slik at det ikke er jeg, men *vi* som skaper mening. Mening oppstår i samspillet mellom de som kommuniserer, og responsen fra den andre er det som aktiviserer forståelse (Dysthe 2012:58). I en utstilling kan dialog foregå på ulike plan; mellom formidler og besøkende, mellom ulike besøkende, og den besøkenes dialog med seg selv i møte med utstillingselementene.

ET FORPROSJEKT OM RELIGION I TROMSØ

På 1970-tallet begynte kulturhistoriske museer å arbeide med samtiden, og nye metoder som feltarbeid og intervju ble tatt i bruk. I starten var fokus på å dokumentere boformer, gjenstandsbruk og arbeidsliv før det ble historie, men de siste årene har man fått større dreining mot samfunnsrelevant og sensitiv tematikk (Pabst 2014:13). Dette har delvis sammenheng med statlige føringer fra midten av 1990-tallet, som stortingsmeldinger, ABM-meldinger og tildelingsbrev (St.m nr. 22, nr. 48, nr. 49, NOU1996:7). Samtidsdokumentasjon utføres ved bruk av ulike metoder, og på Perspektivet Museum har vi gjennom en rekke prosjekter videreutviklet våre arbeidsmåter. Museet har ingen faste utstillinger, og med jevne mellomrom produseres nye hovedutstillinger med bakgrunn i omfattende dokumentarisk arbeid. Prosjektene tar utgangspunkt i samtidsrelevant tematikk, der vi mener at vi gjennom vårt *medium*, den tredimensjonale utstillingen, kan løfte saker frem i det offentlige rom. Foto, intervju og deltagende observasjon er sentralt i dokumentasjonen som pågår over flere år. Empirien samles gjerne i en lokal kontekst, men intensjonen er at utstillingene skal være relevante uavhengig av lokal tilhørighet, da de skal kunne oppleves både konkret og metafysisk.²⁴

Bakgrunnen for igangsettelsen av prosjektet «Det religiøse fellesskap» var en observasjon av at religion i stadig større grad er en del av

²⁴ Et eksempel på dette er utstillingen «Flytende russisk» som delvis handlet om russiske sjøfolk i Tromsø i samtid og den historiske pomortiden, men dypst sett om de «bildene» ulike folk skaper av hverandre (Fremmerlid 2007).

den offentlige samtalen, men gjerne satt inn i en globalpolitisk ramme med fokus på konflikt og splittelse (eksempelvis Jacobsen 2005:11, Døving og Kraft 2013:9). Spørsmål vi stilte oss var om det var mulig å lage en samtidsdokumentasjon der fokus lå på utøvelse, fellesskap og det å leve som religiøst menneske i nord fremfor konflikt og splittelse. I en innledende idéfase så vi snart at kunnskapsgrunnlaget vårt var for tynt til å avgjøre om vi kunne gå videre. Vi satte derfor i gang et forprosjekt som ble gjennomført av undertegnede, som er historiker, og museets fotograf Mari Hildung. Begge har lang erfaring innenfor museets dokumentasjons- og utstillingsprosjekter, men ingen besitter spesialkompetanse innenfor religion. Målet var delvis å få et grovt overblikk over det religiøse livet i Tromsø, og hva som tidligere var publisert. Videre var spørsmålet om tematikken egnet seg for en tredimensjonal utstilling, og om dette var noe som var viktig å løfte frem i det offentlige rom. Nedenfor vil jeg peke på noen punkter som ble avgjørende for at vi igangsatte hovedprosjektet, og hvilken retning det fikk.

Rett etter igangsettelsen av forprosjektet annonserte avisen *Nordlys* at de ville kjøre serien *Islam i Tromsø*. Serien bestod av seks hovedartikler, i tillegg til mindre redaksjonelle oppslag i papiravis og på nett. Her var islam i all hovedsak satt inn i en globalpolitisk ramme med fokus på konflikt og splittelse. Nesten ingen lokale muslimer ble intervjuet, og ingen ting handlet om tro og utøvelse. Dekningen gjorde oss overbeviste om at det trengtes et annet blikk på religiøst liv i Tromsø enn det media viste at de kunne gi. Serien ble seinere analysert av forskerne Kraft og Døving, og deres konklusjoner støttet opp under vurderingen vi hadde gjort (Døving og Kraft 2013:171).

Gjennom forprosjektet kom det også frem at det religiøse Tromsø var svært sammensatt, men at publiseringer rundt religion i Nord-Norge var begrenset. Spesielt var utøvelse av minoritetsreligioner i nord lite synlig. Observasjonene gjorde oss bevisste på at det trengtes dokumentasjons- og forskningsarbeid knyttet til utøvelse av samtidsreligion i Nord-Norge.

I alle de store dokumentasjons- og utstillingsprosjektene PEM har gjennomført har målet vært å fortelle historier fremfor historien (eksempelvis Olsen 1999:9). Muntlige informanter har derfor vært sentrale, men i tilnærmingen vil det likevel være en veksling mellom struktur og individ. Slik var det også i forarbeidet til religionsprosjektet, og det ble snart klart at det ofte var divergens mellom det vi leste og det folk faktisk sa og gjorde. Erfaringene gjorde oss bevisste på at om utstillingen skulle kommunisere med publikum, og oppleves relevant for eget liv, måtte den handle om «hverdagsreligiøsitet» eller «lived religion» (McGuire 2000). Det er her viktig å påpeke at selv om den ferdige utstillingen seinere fikk tittelen *Homo Religiosus* har den rumenske skribenten og religionsforskeren Mircea Eliade (1957), som står i en helt annen tradisjon enn McGuire, aldri vært et teoretisk fundament hverken for dokumentasjon eller utstillingsproduksjon. Med tittelen *Homo Religiosus* ønsket museet å annonsere at det handlet om det religiøse mennesket, og å åpne for egne assosiasjoner og opplevelser. I ettertid er det interessant å se at fokuset vi valgte er i pakt med det Crispin Paine (2017) etterlyser i en bok om globale perspektiver på museumsutstillinger og religion. Han skriver at kulturhistoriske lokalmuseer i stor grad har oversett religion, og at de som tar opp tematikken i hovedsak er de som tilfeldigvis har gjenstander, gjerne vakre, i samlingen. “I am calling [...] for sociological fieldwork, and for museum displays to present what actually happens religiously locally, rather than what is supposed to happen”.

Som nevnt ovenfor er det på Perspektivet Museum en bevissthet rundt at kommunikasjon i en utstilling skjer som en total opplevelse av det de besøkende sanser i rommet. Gjennom forprosjektet ble jeg tidlig klar over at dette også gjelder rituelle rom. Med rituelle rom mener jeg fysiske rom der riter er med på å aktualisere religiøse fortellinger. Fysisk sett var lokalene som ble benyttet til formålet svært ulike, fra ombygde kjellerrom til nybygde kirker, men noe var likevel likt. Man beveget seg inn med en følelse av å komme inn i «noe annet», noe som var litt på siden av det ordinære hverdagslivet. Trekk ved dette udefinerte «andre» var vanskelig å kun dokumentere gjennom teoretiske observa-

sjoner, og det ville heller ikke gi materiale for en tredimensjonal utstilling. På museet har vi lang erfaring med dokumentasjonsprosjekter der samarbeid mellom teoretiker og fotograf står sentralt. Gjennom dette gripes ulike aspekter ved virkeligheten, noe jeg vil komme nærmere inn på seinere. Men i dette prosjektet syntes ikke dette å være nok. Dette udefinerbare «andre» kan kobles til begrepet *hellig*, og Espen Dahl skriver: «Det hellige presenterer seg som noe fremmed for det språket som står til disposisjon i vår kultur» (Dahl 2008:19). Det ble klart for oss at vi trengte annen kompetanse enn det museet besitter, og at dette kunne være en kunstner. Dette var begrunnet i tanken om at en kunstners blikk kan hjelpe oss å se virkeligheten på nye måter (eksempelvis Breines 2012).

Forprosjektet gjorde det altså klart for oss at det var behov for en utstilling om religion i Tromsø, der fokus ikke var på konflikt og splittelse, men det å leve som religiøst menneske i nord. Vi hadde fått et grovt overblikk over religiøse grupperinger i byen, og det slo oss at det religiøse landskapet var langt mer mangefasettert enn vi var klar over. Formålet med utstillingen skulle derfor delvis være å synliggjøre noe av det religionsmangfoldet som finnes i byen, men også å skape en arena for undring og dialog.

BAKGRUNN OM HOVEDPROSJEKT

Prosjektgruppen ble videreført i hovedprosjektet, i tillegg til at musiker Aggie Frost ble innleid for å ta opp lyd. Gjennom hele dokumentasjonen var det nær kontakt mellom underskrevne, som var prosjektleder for dokumentasjonen, og prosjektansvarlig Astri Fremmerlid, som var ansvarlig for utstillingen.

I starten lette vi etter metoder for å nærme oss mangfoldet av religiøst liv i et bysamfunn. I Danmark ble det på begynnelsen av 2000-tallet gjennomført et omfattende arbeid rundt religiøst og spirituelt liv i Århus ved begynnelsen av det 21. århundre (Fibriger 2004). Arbeidet ga nyttige innspill, men var svært ulikt vårt utgangspunkt. Mens de gjennomførte en kartlegging av byens religiøse og åndelige liv med

*Musiker Aggie Peterson tar opp lyd i et thai-buddhistisk fellesskap.
Foto: Mari Hildung, Perspektivet Museum.*

hjelp av 60 studenter i tillegg til vitenskapelige ansatte, var vi en liten gruppe sammensatt av teoretisk og praktisk-estetisk kompetanse. Målet vårt var aldri en komplett oversikt over byens åndelige grupperinger, men et blick inn i noe av det religionsmangfoldet en mellomstor by i nord rommer.

I tillegg til *Homo Religiosus* er det de siste årene gjennomført to dokumentasjons- og utstillingsprosjekter om samtidsreligion ved kulturhistoriske museer i Norge: «Våre hellige rom» ved Oslo Museum (Bettum 2007) og «Himmelen over Sørlandet» (Pabst 2011) ved Vestagdermuseet. I likhet med *Homo Religiosus* hadde ingen av prosjektene ambisjoner om en total kartlegging. Ved Oslo Museum tok de utgangspunkt i seks minoritetsreligioner, der de med flest medlemmer i Oslo ble valgt og deres rituelle rom kopiert. På Vestagdermuseet ble lokalbefolkningen via annonser i lokalpressen oppfordret til å bidra med sin tro, og 30 bidrag ble presentert i utstillingen. Prosjektene var svært forskjellige gjennom fokus på henholdsvis struktur og individ, men også

fordi prosjektet i Oslo fokuserte på minoritetsreligioner mens utstillingen i Kristiansand i hovedsak endte opp med majoritetsreligion.

På Perspektivet Museum var det aldri aktuelt å enten fokusere på minoritet eller majoritet. Tromsø er både i fortid og samtid en flerkulturell by, noe som vi gjennom forprosjektet så hadde satt sitt preg på stedets religiøse liv. I museets samlinger finnes gjenstander knyttet til russisk-ortodoks trosutøvelse i den såkalte pomortiden (ca. 1740-1917) og fotografier fra katolsk nonneliv og menighetsarbeid tidlig på 1900-tallet. I nabolaget ble landets første dissenterkirke etablert i 1857 (Ytreberg 1946:479) og utenfor vinduet troner Tromsdalstinden som hevdes å ha vært et hellig fjell innenfor samisk religion fram til 1940-årene (Pollan 2007:368). Parallelt finnes markante kirkebygg tilknyttet Den norske kirke, og mer uanselige forsamlingshus benyttet av læstadianske grupperinger, også de del av landets majoritetsreligion. Fortidas mangfold videreføres i samtida, og kompletteres med religioner og retninger som er kommet til regionen de siste tiårene. Bildet er derfor svært sammensatt. Gjennom prosjektet ønsket vi ikke å underbygge et skille mellom *oss* og *de andre*, men heller å ta utgangspunkt *vi* som bor og lever i Tromsø i dag. Vi ønsket derfor både religioner og retninger med lang forankring på stedet, og de som er kommet de seinere årene.

Innenfor religiøst liv er individ og fellesskap knyttet sammen på en særegen måte, der valg er personlig, men gis mening innenfor kollektive rammer (Gilhus og Mikaelsson 2007:13). For å komme i kontakt med mennesker tilknyttet ulike religioner og retninger valgte vi å ta utgangspunkt i forsamlinger. Vi bestemte oss for åtte fellesskap. På tross av forprosjektet hadde vi ingen komplett oversikt, og valg ble delvis gjort mens vi arbeidet. Dette var en bevisst strategi, i et arbeid der prosess var vektlagt. Det vi visste var at både minoritets- og majoritetsreligion skulle være representert. I arbeidet med utvalg var møter med Samarbeidsrådet for tro og livssynssamfunn i Tromsø viktig, tillegg til samtaler med religionsvitere ved UiT, studentpresten, og privatpersoner som vi kom i kontakt med etter synliggjøring av prosjektet gjennom ulike medier.

VALG AV RELIGIØSE FELLESSKAP

I den første fasen arbeidet vi mye med islam. To moskèer har registrerte forsamlinger i kommunen; Islamsk senter for Nord-Norge (ISNN) og Alnor senter. I 1992 ble Islamsk senter for Nord-Norge (ISNN) registrert som landsdelens først muslimske senter. De pusset opp en eldre sentrumsbolig, som gjennom mange år fungerte som byens eneste moskè. I 2005 brøt enkelte ut, og året etter ble Alnor senter etablert. (Olsen 2016:48-49) I dag finnes to moskèer, og da vi startet arbeidet var det vanskelig å gripe forskjellen. Begge forsamlinger holdt til i eldre sentrumsbygg, begge var sunni-muslimske, og store høytider som id ble markert felles i Tromsø idrettshall.

Forholdsvis raskt valgte vi å dokumentere Alnor senter. En viktig årsak var at Alnor fremstod som svært etnisk og kjønnsmessig sammensatt, mens Islamsk senter for Nord-Norge syntes å være dominert av menn med somalisk opphav. Det etniske mangfoldet i Alnor så vi som et interessant trekk ved en by på Tromsø sin størrelse. Byen er stor nok til at mange religioner er representert, men befolkningsgrunnlaget er ikke omfattende nok til at ulike retninger kan møtes hver for seg. Mangfoldet ga rom for en rekke spørsmål, som maktforhold, og hvilke kulturelle og rituelle trekk som blir førende. Et annet aspekt var det kjønnsmessige. For mens det var vanskelig å oppdage noe kvinnemiljø på ISNN, var de på Alnor aktive og synlige tilstede. Vi lette også tidlig etter andre minoritetsreligioner som var representert i byen. Thai buddhister og Bahai har hatt registrerte forsamlinger gjennom mange år, og disse ble valgt. Videre søkte vi etter fellesskap innenfor hinduisme, sikhisme og jødedom, men uten resultater. Dette betød ikke at det ikke fantes mennesker tilhørende disse trosretninger, og det ble klart at for å kunne gripe noe av byens mangfold måtte vi også utenfor de etablerte forsamlingene. Vi valgte derfor blant annet å følge en hindu som utøvet alene.

I prosjektet ville vi ikke bare fokusere på ulike religioner, men også mangfoldet innenfor majoritetsreligionen. Den norske kirke i Tromsø er svært sammensatt. Enkelte menigheter, som Grønnåsen, anses som liberale. De har gjennom mange år arbeidet med å fornye ritualer og

innhold i søndagsgudstjenesten, og var prøvemenighet i forbindelse med liturgireformen i 2011. Samtidig finnes det konservative grupperinger som mener at liturgien fra 1920 er mest korrekt i forhold til deres trosforståelse. For å gripe noe av dette mangfoldet valgte vi to grupper lokalisert i samme område på Tromsøya; Grønnåsen menighet og Den opprinnelige Apostolisk-Lutherske Førstefødte forsamling (heretter omtalt som *den læstadianske førstefødte forsamling*)

Et særtrekk ved Tromsøs religiøse historie er at byen har hatt en katolsk menighet og kirke i over 150 år. Vår frue kirke kom som et resultat av den såkalte Nordpolmisjonen (Praefectura Apostolica Poli Arctici) initiert fra Roma i 1855. Med Alta som sentrum, skulle katolisismen spres i et enormt område i nord (Andresen 1994:210). Tromsø har siden den gang hatt en katolsk kirke og menighet. Vår frue menighet består i dag både av mennesker med lang forankring på stedet, innvandrere og konvertitter. I tilknytning til menigheten finnes også to nonneordner; St. Elisabethsøstrene og karmelittnonnene. Innenfor kristendommen valgte vi i tillegg en ortodoks menighet, den russiske, og en frikirke med tilhold i kjelleren på en idrettshall, Jesuskirka.

Vi hadde nå åtte fellesskap, i tillegg til to nonneordener. Noe arbeid ble i tillegg gjort blant enkeltpersoner som utøver sin religion alene og i det økumeniske tiltaket «Sammen i lovsang og bønn for Tromsø».

NOEN REFLEKSJONER RUNDT UTVALG

I ettertid ser jeg at på tross av forprosjekt ble valg av fellesskap gjort på et for begrenset grunnlag. Et eksempel på dette er at vi raskt valgte å dokumentere Alnor fremfor ISNN. Det etniske mangfoldet innenfor ISNN var større enn det vi først forstod, og gruppene var mer ulike enn det vi oppfattet. Etter hvert ble jeg også bevisst på at ISNN i langt mindre grad enn Alnor er synlige i det offentlige rom. Dette kan delvis være selvvalgt, men kan også bero på at representanter fra Alnor trekkes frem i samfunnsdebatten grunnet språk- og kulturkunnskap da flere i ledelse og medlemsmasse er skandinaviske konvertitter.

I hele perioden vi arbeidet med dokumentasjonsprosjektet var muslimer en tilbakevendende tematikk i den offentlige samtalen. Fokuset

syntes i hovedsak å være på islam satt inn i en globalpolitisk ramme, der utøvelse i liten grad ble synlig. Gjennom vårt prosjekt ønsket vi å gi et annet perspektiv, og vi anså det derfor som viktig å gå noe dypere inn i denne religiøse gruppen. Etter hvert som vi forstod mer av ulikhetene mellom moskèene bestemte vi oss også for å gjøre noe arbeid innenfor ISNN. Totalt sett endte det derfor opp med å bruke mye tid på islam. Et tilbakevendende spørsmål var om det ble for omfattende, og om det gikk på bekostning av andre religiøse grupperinger som er mindre synlige i det offentlige rom.

Mens fokuset på islam var stort, var andre minoritetsreligioner nesten fraværende i media (se eksempelvis Døving og Kraft 2013:10). Innenfor eksempelvis bahai og thai-buddhister ble det ved en rekke anledninger uttrykt tilfredshet med å bli sett. Samtidig så vi i etterkant at dokumentasjonen av disse gruppene ble langt mindre omfattende enn innenfor islam.

Da utstillingen *Homo Religiosus* åpnet ble fokuset raskt satt på hvilke religioner og retninger som var savnet. Et hyppig stilt spørsmål var hvorfor nyreligiøsitet var fraværende. Da vi startet arbeidet bestemte vi tidlig at dette falt utenfor et prosjekt med arbeidstittel «Det religiøse fellesskap». Dette ble gjort ut fra en begrunnelse om at en kjerne innenfor nyreligiøsiteten er at den er individuell og hindres av regler og rammer satt av fellesskapet (eksempelvis Kraft 2011:10). I 2012 ble Sjamanistisk Forbund godkjent som eget trossamfunn av fylkesmannen i Troms, og de er deretter blitt del av Samarbeidsrådet for Tro og Livssynssamfunn i fylket (Fonneland 2014). Om valg av fellesskap skulle vært gjort i dag mener jeg derfor at Sjamanistisk Forbund burde vært mer grundig overveid. Likevel er det interessant å se at selv om ingen nyreligiøse grupperinger ble involvert i prosjektet, fanges tematikken opp gjennom intervjuene. Når jeg i ettertid går gjennom materialet, ser jeg at flere informanter befinner seg mellom etablerte kategorier, som kristendom og nyreligiøsitet. Dette stemmer over ens med det Gilhus og Mikaelsson (2000) betegner som multireligiøse aktører.

DOKUMENTASJON GJENNOM DELTAGENDE OBSERVASJON, INTERVJU, FOTO OG LYDOPPTAK

Jeg vil i dette avsnittet gå inn på hvordan vi nærmet oss «religionsbyen Tromsø» gjennom deltagende observasjon, intervju, foto og lydopptak, og noen utfordringer vi møtte.

Prosessen hadde mange likhetstrekk med et sosialantropologisk feltarbeid. Når et fellesskap var valgt og aksept til dokumentasjon var gitt, startet jeg med å informere om museet, arbeidsmåter og prosjektet. Deretter gjennomførte vi deltagende observasjon og uformelle samtaler, som igjen dannet basis for utvalg av informanter. De uformelle samtalerne ble kun nedskrevet stikkordsmessig i feltdagbøker, mens formelle intervjuer ble transkribert og analysert (Nilsen 1996). I starten var planen å gjennomføre 30 kvalitative intervjuer, men etter hvert så vi at dette måtte utvides, og endte opp med 40. En gjennomgang av feltdagbøker fra forprosjektet viser at jeg i starten betraktet det hele med en viss distanse. Jeg har notert kleskoder, rominndeling med kunst og symbolikk, ulike lydbilder og konkrete seremonier. Disse førsteinntrykkene tilrettela for kategorisering og ordning, men samtaler med enkeltindivider, synliggjorde snart at dette var problematisk.

Før intervjuene startet ble det utviklet en guide basert på kunnskap fra forprosjektet. Guiden var tenkt som en stikkordsmessig mal for samtalen, der åpenhet for hvor informantene beveget seg var stor.²⁵ Dialog anser museet som sentralt også i dokumentasjonsfasen, og innenfor pedagogikken snakker man gjerne om autentiske og inautentiske spørsmål, som åpner og lukker for videre samtale og refleksjon (Dysthe 2012:83). Også i en intervju-situasjon, der målet er å gripe *hverdagsreligiositeten*, er det viktig å bevege seg videre i samtalen ut fra det informantene faktisk sier, eller med den estiske semiotikeren Yuri Loman sine ord: «Å bruke den andres ord som tankeredskap» (Dysthe 2012:83).

²⁵ Det er ikke mulig å gå dypt inn i intervjuarbeidet her. Perspektivet Museum har i alle sine store dokumentasjons- og utstillingsprosjekter lagt vekt på at intervjuer skal ha en tilbaketrasket rolle, men har likevel vært bevisste på at intervjuet skapes i samspillet mellom intervjuer og informant. Mer om dette i masteroppgave som har tatt utgangspunkt i bruk av muntlige kilder i et tidligere prosjekt ved PEM (Myklebost:2002).

En god dialog eller samtale krever at både intervjuer og informant vet hva man går inn, og i noen tilfeller opplevde vi det som vanskelig å få samtaler som tok utgangspunkt i egen tro og utøvelse. Hindringer kunne være tidsnød, steder vi møttes, eller tekniske utfordringer (jf. Fonneland 2006:223), men også ulike oppfatninger om hva intervjuet skulle inneholde. For på tross av informasjonsskriv og forhånds-samtaler²⁶ opplevde vi at enkelte hadde en mer teologisk enn personlig inngang til hva dette skulle handle om. Eksempelvis var det flere ordinære menighetsmedlemmer som henviste oss videre til religiøse ledere eller seniorer, med informasjon om at de kunne gi korrekt svar. Dette kan ha sammenheng med at informasjonen ikke var tilstrekkelig, men kan også bero på forventninger til hva en utstilling på et kulturhistorisk museum skal være. For selv om kulturmeldinger og museums-intern litteratur de siste 20 årene har skrevet om en bevegelse fra monologiske kunnskapsinstitusjoner til samtidsrelevante dialogarenaer, er det ikke nødvendigvis dette bidragsytere og publikum forventer (eksempelvis Larsen og Lössing 2011:186).

Likevel var det også mange som delte personlige tanker knyttet til tro og religionsutøvelse. Dette materialet har krevd nøye etiske vurderinger, samtidig som det nettopp var disse samtaler som gjorde meg oppmerksom på hvor problematiske mine første forsøk på kategorisering var. Eksempelvis fortalte en russisk-ortodoks kvinne om hvordan hun også utøvet tradisjonell, samisk religion. En hindu kunne gjerne møte Gud gjennom messer i den katolske kirka eller utøvelse sammen med en muslimsk venninne, og en lutheraner berettet at hun gjerne vekslet mellom luthersk, katolsk og ortodoks bønnebok. Ettersom dokumentasjonsarbeidet pågikk over flere år ble jeg også mer og mer bevisst på at religion som pågående prosesser i ulike mennesker sine liv. Eksempelvis var en informant på intervjutidspunktet i en fase hvor hun vurderte å konvertere fra luthersk til katolsk kristendom. Hun var positiv til å synliggjøres gjennom formidling, men usikker på opp-

²⁶ Forarbeidet som ble gjort ifm dokumentasjons- og utstillingsprosjektet «Tromsø rockè» følger samme rutiner, og dette er grundig beskrevet i masteroppgave (Myklebost 2002:66 ff).

bevaring av materialet. Dette fordi hun ikke visste om hun kunne stå for uttalelsene i fremtiden. Flere gjennomgikk store endringer i dokumentasjonsfasen, og i noen tilfeller krevde det oppfølgingsintervjuer og endring av avtaler. Et eksempel var en ung muslimsk kvinne. Alle informanter ble spurt om de hadde en gjenstand med betydning for deres religiøse liv. Denne kvinnen valgte umiddelbart hijab, noe som ble grundig begrunnet. Noen måneder seinere ringte hun museet og fortalte at hun hadde gått fra *hijab* til *niqab*, og at det derfor var naturlig med et nytt intervju. Det viste seg at endringene ikke bare førte til ny klesstil, men også andre tolkningsrammer, eksempelvis av billedforbudet innenfor islam. Tidligere i prosjektet hadde hun vært svært åpen for å la seg avfotografere, men nå ønsket hun ikke at bilder av henne skulle benyttes i utstillingssammenheng. Endringen skapte utfordringer. I tillegg til at familien var avfotografert hjemme, var de svært aktive i den lokale moskèen, og godt synlige på mange bilder. Ønsket ble likevel etterfulgt, og fotografiene sortert ut. Etter 1 ½ år med *niqab* valgte kvinnen å gå tilbake til *hijab*, og parallelt åpnet hun for at de tidligere godkjente fotografiene likevel kunne benyttes. I etterkant beskrev hun perioden som en modningsprosess, der hun som ung kvinne forsøkte å finne ut hvilken plass og rolle religion skulle ha i livet, og hvordan den kunne tilpasses et ikke-muslimsk samfunn.

Flere andre informanter gjennomgikk endringer, og underveis i prosjektet skapte dette uorden. Å håndtere et stort materiale som stadig var i forandring, og der mye ikke «passet inn», var krevende. I ettertid ser jeg på dette som viktige funn. Det avvirket mine tidlige forsøk på kategorisering, og åpnet for spørsmål knyttet til prosess.

På Perspektivet Museum er det en sterk bevissthet om at man i en utstilling ikke bare kommuniserer gjennom språk, men også sanselige elementer. Kunstviter Hanne Hammer Stien har skrevet doktorgradsavhandling om fotodokumentasjon og billedbruk i kulturhistoriske museer, og beskriver *Homo Religiosus* som en total installasjon. «Intervjumaterialet og fotodokumentasjonen utgjør sammen med Malstafs installasjoner og Petersons lydverk de primære utstillingselementene i «Homo Religiosus». Sammenstillingen av materialet gjør det vanskelig

Fra utstillingen Homo Religiosus. Foto: Mari Hildung, Perspektivet Museum.

å skille de enkelte elementene fra hverandre, og utstillingen fremstår som et hele. På samme måte som en total installasjon etablerer «Homo Religiosus» en romlig struktur som omslutter betrakteren, oppleves sammenhengende og skaper en egen atmosfære» (Stien 2016:210). Dette har også vært PEM sin intensjon, at kunst og kunnskap skal spille sammen, og fremstå som et samlet hele. For at dette skal være mulig må en bevissthet rundt sanselige elementer etter min mening ikke bare være tilstede i produksjonen av utstillingen, men også i dokumentasjonsarbeidet.

I tillegg til undertegnede var en fotograf og en musiker sentrale i dokumentasjonen. Selv om jeg har arbeidet med dokumentasjons- og utstillingsprosjekter gjennom 20 år, har jeg en fagbakgrunn som teoretiker. I en feltsituasjon vil mine observasjoner være preget av dette. Gjennom tidligere prosjekter har jeg erfart at samarbeid med fotograf er spennende fordi vi ut fra våre fagutdanninger observerer ulikt.²⁷ Da

²⁷ Dette nevnes også av Kari Myklebost som tidlig på 2000-tallet ledet en samtids-

planen er at fotografiene i en utstilling ikke bare skal benyttes som illustrasjoner til tekst, men som autonome uttrykk med et eget språk, er det viktig at fotografen får en så fri rolle som mulig. Dette er i pakt med det Hanne Hammer Stien omtaler som en billedlig vending i kulturhistoriske museer; «Det handler om en åpning for at bilder er autonome og singulære øyeblikk i diskontinuitet med enhver autoriserende tenkning, for eksempel forståelsen av hva som utgjør forskningskompetanse» (Stien 2016:219).

I tillegg til at Mari Hildungs fotografier ble svært viktige i den ferdige utstillingen og katalogen, ble de også et sentralt verktøy i mitt arbeid med å nærme meg den religiøse byen. Ved gjennomgang underveis i prosjektet oppdaget jeg i flere tilfeller at de utfylte mine egne feltnotater. Delvis fordi fotografen gjennom kameralinsen hadde dokumentert detaljer som jeg ikke fokuserte på, men også fordi vi hadde observert ulikt. I «Visual anthropology. Photography as a Research Method» skriver Collier and Collier (1986:5):

We are not generalists, and imagery beyond our professional area is apt to be peripheral and often projectively distorted [...] Learning to see with visual accuracy, to see culture in all its complex detail, is therefore a challenge to the fieldworker whose training is literary rather than visual.

Materialet ble også viktig for å formidle sanselige opplevelser videre til ansatte som prosjektansvarlig, formidler og visuell kunstner, da det av praktiske årsaker var vanskelig å sende alle ut i felt. Delvis ville det blitt kostbart, delvis ville det trolig påvirket feltsituasjonen.²⁸

En ny erfaring i *Homo Religiosus* var samarbeid med en musiker, som var leid inn for å ta opp «hellig lyd». Med «hellig lyd» mente vi lydbilder i rituelle rom, som sammen med blant annet visuell utsmyk-

dokumentasjon ved PEM, og seinere skrev en master med utgangspunkt i muntlige kilder i prosjektet. I forordet skriver hun «En spesiell takk til min dokumentasjonskompanjong Mari som gjennom sin fotolinse fikk meg til å se andre sider ved ungdomskulturen enn de jeg selv merket meg» (Myklebost 2002:3).

²⁸ Det er ikke plass til å diskutere valgene vi gjorde i forhold til hvem som skulle ut i felt i denne artikkelen.

ning er med på å skape en sanselig opplevelse. Også i dette arbeidet ble jeg bevisst på viktigheten av andre observasjoner enn de rent teoretiske. For musikeren tok delvis opp lyder jeg hadde forventet, som vakker salmesang blant karmelittnonnene, men vel så viktig var hennes observasjon av fraværet av lyd. Selv om salmesangen i søstrenes gudstjenester var sentral, var stillheten viktigere i deres liv i klausur. Vi fikk derfor legge en opptaker bak klosterets gitter, der kun søstrene oppholder seg, og gjennom mange timer ble stillheten dokumentert. Også andre lyder gjorde musikeren meg oppmerksom på, som da hun tok opp lyd av buddhistiske munkes som spiste. Uten at jeg hadde tenkt over det var dette en av de vanligste lydene vi møtte i felt, da alle fellesskapene avslutter en samling med å dele et måltid.

Da vi startet prosjektet var planen at vi i alle fellesskap skulle intervjue litt ulike personer, fotograferer hverdag og høytid, og ta opp lyd. Etter hvert viste det seg at det var vanskelig å få samme type materiale fra alle fellesskap, noe som er enklest å eksemplifisere gjennom forskjellen vi møtte blant Bahai og Thai-buddhistene. Bahaisamfunnet i Tromsø er en liten gruppe, men har svært ulike medlemmer, der de vi snakket med hadde mange refleksjoner rundt tro og utøvelse. Jeg gjennomførte derfor raskt flere intervjuer som jeg var fornøyd med. Imidlertid var fotografering og lydopptak en utfordring, for hva skal dokumenteres når det ikke utføres ritualer, det er vanskelig å finne symboler og alt er helt «vanlig»? Til forskjell hadde thai-buddhistene en rekke ritualer, seremonier, symboler og lydbilder. Både for fotografering og lydopptak var mulighetene mange. Samtidig strevde jeg med å få det jeg selv anså som gode intervjuer. Årsaken var delvis språklige, men vel så viktig var synet på religion som noe man *gjør*, og ikke noe man *tenker*. I andre situasjoner kunne regelverk innad i fellesskapet gjøre at vi ikke kunne utføre all dokumentasjon vi ønsket, som fotoforbud i en forsamling. Det tok lang tid før jeg aksepterte at vi ikke fikk samme materiale fra alle grupper, og enda lengre før jeg innså at det hjalp meg å se forskjeller og likheter i religiøs praksis.

RELIGION I ET NORDLIG LANDSKAP

Da vi startet arbeidet med å dokumentere religiøst liv i Tromsø, ble det raskt klart for oss at Nord-Norge var en understudert region. Et mål i arbeidet var derfor å se sammenhengen mellom stedet og utøvelsen. I *Religionsbyen Bergen* innleder redaktøren: «Som teoretisk innfallsvinkel spikrer lokalperspektivet religion fast som noe stedbundet, som rotfestet i menneskers konkrete liv, mer enn i hellige tekster eller teologiske overbygninger. Lokalperspektivet kan korrigere en idealiserende homogenisering og abstraksjon som ofte er forbundet med religiøs selvforståelse, religionsvitenskap og teologisk vitenskap. Det får frem hva folk faktisk gjør, ikke hva folk ut fra tekster og tradisjonens maksimer bør gjøre» (Mikaelsson 2000:13). I vårt prosjekt endte vi opp med å nærme oss det stedsspesifikke gjennom tre tilnæringsmåter; fokus på materielle strukturer, sammenheng mellom historie og samtid, og fokus på «stedegne løsninger». Det er ikke mulig å gå i dybden på hvert punkt her, og jeg vil derfor kun kort nevne de enkelte og starte med materielle strukturer.

Tromsø har ikke, som eksempelvis Bergen og Trondheim, markante middelalderkirker som synlige vitnesbyrd på religionens lange tilstedeværelse og makt, men kristne byggverk er likevel med på å gi byen en signatur. Kommer man tilreisende vil man raskt observere at byen bærer preg av å være en luthersk kristen by med Tromsdalen kirke (Is-havskatedralen) og Tromsø domkirke som viktige markører i bybildet. Også på resten av øya, fastlandet og utover i det omkringliggende øyriket er det fortrinnsvis kirker tilknyttet DNK som preger landskapet. I tillegg til det lutherske er det synlig at byen har en katolsk historie, med bispegården og Vår Frue kirke sentralt plassert ved torget og Rådhuset, og et nybygd kloster rett utenfor sentrum. I bykjernen skimtes videre frikirkelige bygg. De fleste er lite prangende, men med symboler og skilting som synliggjør husenes funksjon. Det man umiddelbar ser forteller noe om stedets åndelige liv, men på langt nær alt. Eksempler på dette er minoritetsreligioner som holder til i bygninger og rom som i liten grad assosieres med religiøs virksomhet, som de to islamske gudshusene. Moskéene er ikke slik vi tenker oss dem, men holder til

bak anonyme fasader som i et gammelt privathus og tidligere næringslokaler. Går man imidlertid inn finner man alle de klassiske kjennetegnene på et islamsk gudshus. På samme vis finnes også en rekke rituelle rom tilhørende kristne forsamlinger som utenpå viser få tegn på indre aktivitet. Et eksempel på dette er den frikirkelige menigheten *Jesuskirka*, som har installert seg i kjelleren i en av byens idrettshaller. I intervju forteller pastoren i menigheten at de er svært fornøyd med et gudshus som til forveksling ligner en rockescene, omgitt av haller og garderober der det ropes og heies fra tidlig morgen til seint på kvelden. «Lokalet er en praktisk greie, og vi har forsøkt å utforme det på en måte som kommuniserer. Det ser kanskje ut som et utested, for det er på utesteder majoriteten av Tromsøs befolkning går», forklarer pastoren. Ikke langt unna idrettshallen, i et område med kjøpesenter, byggevarerhandel og lekeland ligger et annet lite synlig gudshus, samlingshuset til *den læstadianske førstefødte forsamling*. På utsiden bærer den moderne funkisbygningen ingen tegn på virksomheten innenfor, og som forbigående kan man lett forveksle det med kontorlokaler eller en privatbolig. Innenfor veggene finnes heller ikke mange ledetråder. Veggene er hvite og linjene rene, og hverken i oppholds- eller samlingsrom finnes religiøs kunst og symbolikk. Inntrykket er moderne og minimalistisk, fordi det ene og alene er Guds Ord som står i sentrum.

Fokuset på materielle strukturer gjorde at vi gradvis ble oppmerksomme på en rekke rituelle rom, eksempelvis i museets nær-område, som vi aldri hadde registrert. Vi hadde ikke sett dem fordi vi ikke visste hva vi skulle se etter.

Ved kulturhistoriske museer er det forholdsvis vanlig å ta utgangspunkt i noe fortidig, og kronologisk bevege seg fremover i historien. PEM har et samtidsfokus, men en hyppig benyttet metode er å trekke tråder bakover for å belyse samtida. Slik var det også i dette prosjektet der et viktig utgangspunkt var pressedekning av islam i lokalavisen Nordlys i 2010. Gjennom både redaksjonelle oppslag og leserbrev var islam sett som noe identitetstruende (Døving og Kraft 2013:149ff). Synet på islam gjorde at jeg gikk inn i historiske studier med tanke på religioner og retninger som på ulike tidspunkt hadde vært inkludert og

ekskludert fra stedets religiøse «vi». Dette gjorde oss bevisste på hvordan eksempelvis frikirkelige, læstadianere og katolikker har vært del av «de andre», som kirka måtte styrke seg mot, men også inkludert i «viet» (Olsen 2016:52). Samtidig viste det at grad av integrering for noen grupper er vanskelig å si noe om grunnet mangel på skriftlig kildemateriale. Dette gjaldt det russisk ortodokse, jødedom og tradisjonell samisk religion (Olsen 2016:62).

I vår tilnærming til minoritetsreligioner i Tromsø så jeg tidlig at noe var annerledes enn studier fra Århus og Oslo (Fibiger 2004, Bettum 2007, Vogt 2000). Både byens størrelse, geografiske beliggenhet og klima syntes å virke inn på utøvelse, der flere valg ble gjort for å tilpasse seg rammene. For å forsøke å fange opp noe av dette benyttet jeg begrepet «stedegne løsninger». Eksempelvis berettet muslimer og karmelittnonner hvordan de hadde funnet løsninger på bønnetider og faste gjennom perioder med mørketid og midnattssol. Flere forsamlinger hadde ikke religiøse ledere lokalt, og blant disse var det rituelle livet preget av når prester, imamer eller munkar kunne besøke byen. Blant de stedegne løsningene kommer også eksempler på hvordan ritualer som vanligvis skjer utendørs blir gjennomført inne, at ulike retninger innenfor samme religion utøver i samme forsamling og at rituelle rom lånes ut og omskapes av andre religiøse grupper.

EN SAMTIDSRELEVANT DIALOGINSTITUSJON – NOEN ETISKE DILEMMAER

De siste årene har det blitt en stadig større bevissthet rundt etiske og moralske dilemmaer knyttet til at kulturhistoriske museer oppfordres til å være samtidsrelevante dialoginstitusjoner som tar opp sensitiv tematikk. Både nasjonalt og internasjonalt arbeides det med å løfte problemstillinger og utvikle metoder (eksempelvis Pabst 2014, Pabst 2016). Likevel opplever museumsarbeidere fortsatt etiske utfordringer. Slik var det også i arbeidet med *Homo Religiosus*.

Jeg har vært inne på representativitet, et felt som også berører etiske dilemmaer. Mens flere forsamlinger reagerte på at de ikke var blitt forespurt om deltakelse, syntes andre at det var en vanskelig henvendelse.

Over alt ble vi godt mottatt, men ikke alle følte seg bekvemme med å delta i et prosjekt som skulle resultere i utstilling, katalog og formidlingsopplegg. Overveielserne gjorde oss bevisste på det kompliserte grenselandet som religion eksisterer i; mellom individ og fellesskap, privat og offentlig sfære, normer innad i forsamlingen og utad i storsamfunnet. I flere tilfeller opplevde vi ønsker om å bryte ned fordommer og kategorisering, samtidig som usikkerheten rundt større synliggjøring var stor. En gruppe bestemte seg etter innledende samtaler og intervju at de likevel ikke ville stille. Andre brukte henholdsvis ½ og 1 år på å ta en avgjørelse. I ettertid har det vært et stort ansvar å ivareta forsamlinger som sjelden står frem i offentligheten. Flere ganger var det fristende å kun fokusere på dem som umiddelbart ga samtykke til deltakelse. Samtidig ga prosjektet innsikt i miljøer og levemåter som gjerne blir usynlige eller kun gjenstand for fordomsfulle betraktninger i offentligheten. Å utelate dem opplevdes derfor som galt, blant annet i forhold til museenes samfunnsrolle.

Vi valgte å fange byens religiøse liv «nedenfra». Dette gjorde at vi måtte oppgi de første forsøkene på kategorisering og ordning, og at «stedegne løsninger» i Tromsø ble mer synlige. I den ferdige utstillingen erfarte vi at personlige beretninger, spesielt de som skapte dissonans, tilrettela for dialog. Samtidig ga det etiske utfordringer at metoden satte fokus på enkeltindivider. De som ønsket å være anonyme hadde selvsagt mulighet til det, og byens og forsamlingenes størrelse gjorde at en rekke sitater ble droppet. Selv uten navn ville mennesker kunne gjenkjennes. Mange var imidlertid åpne for synliggjøring både gjennom sitater og fotografier, men også her var det viktig å ivareta hver enkelt. I en intervjusituasjon opplevde jeg at det var en balansegang mellom å forsøke å få informanten til å slappe av og snakke naturlig, samtidig som vedkommende var bevisste på sammenhengen de uttalte seg i. Selv om kommunikasjonssituasjonen i utgangspunktet var klargjort og samtykkeerklæring underskrevet fikk jeg i noen tilfeller inntrykk av at informanten hadde glemt min rolle som museumsarbeider. Flere forskere har påpekt utfordringene som ligger i humanisters intervjuetoder som både krever tillit og analytisk distanse. «[D]en

ideelle relasjonen mellom forsker og informant vil i visse faser av forskningsprosessen ligge nært opp til hva vi vanligvis forstår ved en vennerelasjon» (Kraft 2006:269). I ettertid ble det viktig å ivareta informantene, eksempelvis gjennom godkjenning av sitater og fotografier.

Et dokumentasjons- og utstillingsprosjekt på Perspektivet Museum foregår over lang tid. Når forarbeidet starter med utvalg og informasjon vil det være umulig å si hvordan den tredimensjonale utstillingen vil bli. Det er derfor viktig med god dialog mot fellesskap og informanter underveis i arbeidet. Prosjektets omfang med mange involverte gjorde dette krevende, spesielt i produksjonsfasen da ulike aktører er involvert og avgjørelser skjer raskt. I denne fasen opplevdes også dilemmaer knyttet til «nærhetens problem», der informanter som har bidratt over lang tid har innspill og ønsker til selvrepresentasjon i en utstilling som skal vises i det offentlige rom.

AVSLUTTENDE KOMMENTARER

I skrivende stund er det fire år siden Perspektivet Museum åpnet utstillingen *Homo Religiosus*, og åtte år siden vi startet forprosjektet til dokumentasjonsarbeidet. Svært mange mennesker har besøkt utstillingen, og i andre artikler kan man lese om dialoger etter ferdigstilling (Fremmerlid 2016, Olsen og Fonneland 2018). Vi har lært mye, blant annet at en by som for mange av oss fremstår som ganske sekulær, har et langt større mangfold av religiøst liv enn vi var klar over. Dette har delvis sammenheng med at vi tidligere har forholdt oss til religion slik det formidles gjennom skrifter og lærebøker fremfor enkeltindivider, men også fordi mye utøvelse skjer bak nøytrale fasader som forsiktig sklir inn i byens eksteriør.

Arbeidet har vært krevende, som spørsmål knyttet til representasjon og kategorisering, men også områder det av plasshensyn ikke har vært mulig å gå inn på her. Et eksempel er refleksjoner rundt kompetanse og maktfordeling i prosjektgruppa, dersom man tar på alvor at materialet skal benyttes i en tredimensjonal utstilling som taler til de besøkende gjennom ulike sanseintrykk.

De største dilemmaene har likevel vært etiske. For skal museer arbeide med hverdagsreligiøsitet, bryte ned kategorier og være i dialog med publikum, er det vanskelig å unngå at enkeltindivider kommer i fokus, og dette er utfordrende når mediet er visuelt. Samtidig er det viktig at ikke dette blir en unnskyldning for å unngå tematikken. Som Crispin Paine (2017) skriver: «Of course, it is easier to ignore difficult subjects, to leave them to specialist museums, but all museums have a responsibility to tell the story as accurately and as clearly as we can». Løsningen må være at de kulturhistoriske museene fortsetter arbeidet med metodeutvikling knyttet til samtidsdokumentasjon fremfor å unngå sensitiv tematikk som religion.

LITTERATUR

- Andresen, Astri 1991. *Tromsø gjennom 10 000 år. Handelsfolk og fiskerbønder 1794–1900*. Tromsø.
- Becker, Annesofie 2015. «Museet der citerer Hannah Arendt» i *Danske Museer* 3/15. København.
- Bettum, Anders. 2007. *Våre hellige rom*. Oslo.
- Breines, Ingeborg, Rossvær, Viggo og Øfsti, Audun. 2012. *Virkeligheten sett gjennom kunstnerøyne*. Orkana forlag. Stamsund.
- Christensen, Hans Dam 2012. «Mellom formidling og kommunikasjon? Eller fra autorativ viden til forhandlet viden på museer» i Hauan, Marit og Maurstad, Anita: *Universitetsmuseenes gjøren*. Trondheim.
- Collier, John Jr. and Collier, Malcolm 1986. *Visual anthropology. Photography as a Research Method*. New Mexico.
- Dahl, Espen 2008. *Det hellige. Perspektiver*. Oslo.
- Dysthe, Olga, Bernhardt, Nanna, Esbjørn, Line 2012. *Dialogbasert undervisning. Kunstmuseet som læringsrom*. Bergen.
- Døving, Cora Alexa og Kraft, Siv Ellen 2013. *Religion i pressen*. Oslo.
- Eliade, Mircea 1957. *Det hellige og det profane*, oversatt til norsk av Trond Berg Eriksen (1969). Oslo.
- Fibiger, Marianne C. Qvortrup (red.) 2004. *Religiøs mangfoldighed. En kortlægning af religion og spiritualitet i Århus*. Århus.

- Fonneland, Trude 2006. «Kvalitative metoder: Intervju og observasjon» i Kraft, Siv Ellen og Natvig, Richard J. (red.): *Metode i religionsvitenskap*. Oslo.
- Fonneland, Trude 2014. «Ei ny religiøs rørsle tek form», *Din* 1/2014
- Fremmerlid, Astri (red) 2007. *Flytende russisk. Sjømenn fra øst møter Tromsø*. Tromsø.
- Fremmerlid, Astri (red) 2016. *HOMO RELIGIOSUS. Religiøse erfaringer, dialog og møter med kunst*. Tromsø.
- Fremmerlid, Astri 2016. «Et landskap å orientere seg i. Refleksjoner omkring en samtale med konservator Marianne A. Olsen» i Fremmerlid (red): *HOMO RELIGIOSUS. Religiøse erfaringer, dialog og møter med kunst*. Tromsø.
- Gilhus, Ingvil Sælid og Mikaelsson, Lisbeth (red) 2007. *Verdens levende religioner*. Oslo.
- Gilhus, Ingvil Sælid og Mikaelsson, Lisbeth 2000. «Multireligiøse aktører og kulturens refortrylling» i *Sosiologi i dag nr. 2*
- Huseby, Hege Børrud og Cederholm, Pia (red.) 2017. *Museumsutstillinger. Å forstå, skape og vurdere natur- og kulturhistoriske utstillinger*. Trondheim.
- Jacobsen, Knut A. (red) 2009. *Verdensreligioner i Norge*. Oslo (førsteutgaven utgitt 2001).
- Kraft, Siv-Ellen 2011. *Hva er nyreligiøsitet*, Oslo.
- Kraft, Siv Ellen 2006. «Kritiske perspektiver – etiske utfordringer ved samtidsstudier av religion» i Siv Ellen Kraft og Richard J. Natvig: *Metode i religionsvitenskap*. Oslo.
- Larsen, B. A. & Lössing, A.S.W. 2011. «Museet i dialog?» i Drotner, K., Larsen, B.A., Lössing, A.S.W. og Weber, C.P. (red.): *Det interaktive museum*. København.
- McGuire, Meredith B. 2008. *Lived religion. Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford.
- Mikaelson, Lisbeth (red.) 2000: *Religionsbyen Bergen*. Bergen.
- Myklebost, Kari 2002: *Muntlige fortellinger som kilde. Refleksjoner rundt teoretiske og metodiske aspekter ved bruk av muntlige kilder som inntak til identitet*, Masteroppgave UiT, Tromsø

- Nilsen, Finn Sivert 1996. *Nærmere kommer du ikke. Håndbok i antropologisk feltarbeid*. Bergen.
- NOU 1996:7: *MUSEUM Mangfold, minne, møteplass*. Oslo.
- Olsen, Marianne A. 1999. «Untermensch – russiske krigsfanger i Tromsø-området» i Christensen m.fl *Tromsøboka den første*. Tromsø.
- Olsen, Marianne A. 2016. «Det religiøse Tromsø. Mellom kirkespir og slitne trehus» i Astri Fremmerlid (red.): *HOMO RELIGIOSUS. Religiøse erfaringer, dialog og møter med kunst*. Tromsø.
- Olsen, Marianne A. 2016. «Æ bruke ikkje å snakke så høgt om de her tingan» i Kathrin Pabst, Eva D. Johnsen og Merete Ipsen (red.): *Mot nye relasjonar mellom museum og samfunn*. Oslo.
- Olsen, Marianne A. og Fonneland, Trude 2018. «Museumsutstillingen som arena for religionsdialog», i Bettum m.fl.: *Mangfold av perspektiver og virkelighet. Minoriteter og inkludering i norske museer*. Trondheim.
- Pabst, Kathrin (red) 2011. *Himmelen over Sørlandet*. Kristiansand.
- Pabst, Kathrin 2014. *Mange hensyn å ta – mange behov å avveie. Moralske utfordringer museumsansatte møter i arbeidet med følsomme tema*. Phd-avhandling. Kristiansand.
- Pabst, Kathrin, Johansen, Eva D. og Ipsen, Merete (red.) 2016. *Mot nye relasjonar mellom museum og samfunn*. Oslo.
- Paine, Crispin 2017. “Rich and Varied: Religion in Museums” i Buggeln, Gretchen, Plate, Brent, Paine, Crispin (red): *Religion in Museums. Global and interdisciplinary Perspectives* Bloomsbury.
- Pollan, Brita 2007: «Samisk religion» i Gilhus og Mikaelsson (red): *Verdens levende religioner*. Oslo.
- Stien, Hanne Hammer 2016. *Fotografi i forgrunnen. Fotodokumentasjon og billedbruk i kulturhistoriske museer*. Avhandling for graden Phd. Tromsø.
- St.meld nr. 22 1999: *Kjelder til kunnskap og oppleving; Om arkiv, bibliotek og museum i IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår på Kulturområdet*. Oslo.
- St.meld nr. 48 2003. *Kulturpolitikk fram mot 2014*. Oslo.

St.meld nr. 49 2009 *Framtidas museum: Forvaltning, forskning, formidling, fornying*. Oslo.

Svare, Helge (2006) *Den gode samtalen. Kunsten å skape dialog*. Oslo.

Vergo, Peter (red.) 1989. *The new museology*, London.

Ytreberg, Nils A. (1946): *Tromsø bys historie. Bd 1*. Tromsø.

ABSTRACT

Perspektivet Museum in Tromsø opened the exhibition *Homo Religiosus*, on religious man in November 2014. Through this exhibition, the museum wanted to display some of the religious diversity in Tromsø, and to create an arena for wonder and dialogue about big questions such as life and death, light and darkness. Visitors are exposed to documentary material such as photos from ritual spaces, objects related to religious practices, quotes and recordings from interviews, but also new installations and work of art. The aim is that knowledge and art in combination can serve to produce an atmosphere of wonder and dialogue. Preceding the production of the exhibition, the museum conducted a comprehensive work to document religious life in Tromsø. This is the empirical basis for the exhibition. In this article, the leader for the project reflects on methodological choices and insights gained from the process of attempting to grasp the religious life of Tromsø.

Key words: *Perspektivet Museum, Homo religiosus, religions in Tromsø, religion and museology*